

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Мигаль Б. К. Організація державної насіннєвої допомоги трудящому селянству України у відбудовний період // Вісник Харківського університету. – 1975. – № 118: Історія. – Вип. 9. – Харків: Видавниче об'єднання „Вища школа”, видавництво при Харківському державному університету, 1975. – С. 56 – 67.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ НАСІННЕВОЇ ДОПОМОГИ ТРУДЯЩОМУ СЕЛЯНСТВУ УКРАЇНИ У ВІДБУДОВНИЙ ПЕРІОД

Завдання відбудови сільського господарства, висунуте Х з'їздом РКП(б), вимагало від партії і Радянської держави величезного напруження сил на цій найважливішій тоді ділянці боротьби за соціалізм. Розроблені з'їздом заходи по піднесенню сільськогосподарського виробництва передбачали насамперед відновлення посівних площ і підвищення врожайності зернових культур в індивідуальних селянських господарствах. Для виконання поставлених завдань Радянський уряд, партійні та громадські організації мали розвинути ініціативу трудящого селянства та організувати йому всебічну державну допомогу.

Радикальним заходом стало введення в країні продовольчого податку, значно меншого, ніж продовольча розверстка. Виходячи з класових позицій і дбаючи про першочергове піднесення добробуту сільської бідноти, з'їзд дав настанову господарським органам звільняти її від «деяких, а у виняткових випадках і від усіх видів натурального податку» [2, с. 528]. Ставши на шлях зменшення податків, Комуністична партія та Радянський уряд керувалися вказівками В. І. Леніна про те, що соціалізм треба будувати на особистій заінтересованості трудівника¹.

Особиста заінтересованість селянина в результатах своєї праці була одним з основних важелів відродження посівних площ під зерновими культурами. А для успішного їх відродження необхідно було організувати насінневу допомогу в широких масштабах тим господарствам, які вперше одержали земельні наділи або збільшили землекористування за рахунок конфіскованих поміщицьких і куркульських земель.

Організацію державної допомоги посівним зерном трудящому селянству України у відбудовний період в загальному плані висвітлюють історико-партійні та історичні дослідження [35;

¹ Продовольчий податок на Україні протягом 1921—1925 рр. зменшився від 117 млн. пудів до 80 млн. (в перерахуванні на жито). Звільнялися від продовольчого податку господарства сільської бідноти, де розмір посівних площ не перевищував 0,5 дес. на душу, якщо вони не займалися промислами або лихварськими операціями. У 1924 р. на Україні звільнення або скидки в сплаті податку одержали 800 тис. селянських господарств, а в 1925 р. — 1082 тис., або 22% від їх загальної кількості [14, с. 20].

Класовий підхід до нарахування і розподілу продподатку серед соціальних прошарків став у руках диктатури пролетаріату своєрідним регулятором, який впливав на розвиток соціальної структури села. Податкова політика Радянської держави була яскравим свідомством піклування її про зростання добробуту сільської бідноти і середняків, про зміцнення економічного становища цих прошарків доколгоспного села.

34; 33; 36; 37; 32; 39]. Найбільше уваги приділяється заходам держави диктатури пролетаріату під час засухи і голоду 1921—1922 рр. та ліквідації їх руйнівних наслідків. У цьому аспекті повністю вивчено 1924 рік. Конкретно, з глибоким аналізом і відповідними узагальненнями показано організацію натуральної і грошової допомоги трудящому селянству України в колективних розробках [38; 40]. До цих же питань зверталися П. І. Бакуменко і П. П. Бачинський [25; 26; 27]. Всебічно, на широкій джерельній базі відтворюють процес організації державної допомоги колективним господарствам республіки кілька спеціальних праць [29; 30; 41; 43].

Ми прагнули систематизувати і узагальнити питання надання державної допомоги трудящому селянству посівним зерном та кредитами для його купівлі у відбудовний період.

* *
*

Боротьбу трудівників українського села за освоєння землі очолила Комуністична партія. Ще до офіційного оголошення про перехід країни до непу партія висунула завдання — в найкоротші строки відбудувати сільське господарство, відновивши довоєнні розміри посівних площ. Конкретної форми ці завдання набули в рішеннях IX Всеросійського з'їзду Рад та V Всеукраїнського з'їзду Рад. З осені 1920 р. розпочалася активна підготовка до проведення весняної посівної кампанії 1921 року. У конференція КП(б)У (17—22 листопада 1920 р.) запропонувала партійним організаціям на місцях, органам Наркомпроду і Наркомзему республіки заздалегідь розпочати підготовчі роботи до посівної кампанії і спільними зусиллями всього радянського і партійного апарату добитися засіву всієї площі ярowego клину [3, с. 90—91].

Для організаційної підготовки і проведення посівної кампанії в республіці ЦК КП(б)У оголосив мобілізацію 17 тисяч комуністів [13, 1921, № 1, с. 26]. Виконуючи настанови Центрального Комітету партії, оргбюро Київського губкому КП(б)У оголосило посівну кампанію ударною. Бюро прийняло рішення направити із складу губкому по одному партійному працівникові до кожного повіту губернії [5, ф. 1, оп. 6, спр. 938, арк. 3]. Харківська губерньська партійна організація в період посівної кампанії 1921 р. послала на село 1475 комуністів [13, 1921, № 9, с. 4].

Активно взялися за підготовку до посівної кампанії і працівники радянського апарату. Так, президія Одеського губвиконкому 21 березня 1921 р. теж вирішила направити в повіти для допомоги місцевим органам влади своїх представників [6, ф. 1, оп. 2, опр. 453, арк. 39]. Надійними помічниками партії і Ра-

дянської влади у вирішенні важливого господарського завдання були організації незаможного селянства. І з'їзд КНС Мелітопольського повіту 18 січня 1921 р. оголосив «весняний посів бойовим фронтом» і закликав трудящих селян засіяти всю площу ярового клину [18, с. 25]. Активну допомогу партійним організаціям, Радам і КНС у проведенні посівних кампаній надавали сільські комсомольські осередки [31, с. 40—42]¹.

Мобілізовані комуністи, працівники Рад, актив організацій незаможних селян та комсомольці здебільшого входили до складу волосних і сільських посівних комісій, які створювалися в сільській місцевості згідно з постановою РНК УРСР від 25 грудня 1920 року. В зимові місяці 1921 р. посівні комісії провели облік у селянських господарствах посівного зерна, тяглової сили і реманенту. Головним у їх діяльності була заготівля посівного матеріалу. Зерно кращої якості, вилучене в куркульських господарствах за продрозверсткою, надходило до спеціально створених фондів [5, ф. 1, оп. 6, спр. 938, арк. 7]. Комнезами і Ради вдавалися і до вилучення посівного зерна в куркульських господарствах для потреб бідноти [9, ф. Р-767, оп. 1, спр. 3, арк. 11]. Створивши таким чином посівний фонд, держава змогла передати селянам у вигляді позики навесні 1921 р. 6,5 млн. пудів зерна [6, ф. 1, оп. 2, спр. 28, арк. 57].

Зерно з державних фондів було у розпорядженні місцевих посівних комісій, які розподіляли його серед селян. Незаможникам і сім'ям червоноармійців зерно за рішенням посівкомів передавалося безповоротно. Так, у с. Аврамівці Хортицького повіту Запорізької губернії навесні 1921 р. 12 господарств сільської бідноти безповоротно одержали від держави 50 пудів ячменю, 24,5 пуд. проса, 20 пуд. вівса і 10 пуд. кукурудзи [9, ф. Р-107, оп. 1, спр. 5, арк. 9, ф. Р-107, оп. 1, спр. 5, арк. 23].

Організаційна робота партії та органів Радянської влади, поєднана з матеріальною допомогою трудящому селянству, дала позитивні наслідки. Посівні площі в республіці весною 1921 р. становили 17,1 млн. дес. [4, ф. 17, оп. 31, спр. 85, арк. 10; 20, 3; 21, 4; 23, 1925, № 21, 16]².

¹ Масова мобілізація комуністів і радянських працівників для проведення весняної посівної кампанії була здійснена і весною 1922 року. Пізніше заходи мобілізаційного характеру в період посівних кампаній не проводилися, бо партійний і господарський апарат на селі зміцнів, в галузі організаційно-господарської діяльності Рад було набуто певного досвіду.

² Тут і далі ми називаємо площі посівів на польових землях індивідуальних селянських господарств. При визначенні розміру їх бралися дані НКЗС, ЦСУ та фінансових органів. Вони не збігаються з показниками в інших дослідженнях. Так, у монографії «Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР» (с. 226) та «Нарисах розвитку народного господарства Української РСР» (с. 213) вказуються посівні площі як на польових, так і на присадибних ділянках у селян в колгоспах і радгоспах. Істотно наведені дані не розходяться з цифровими викладками у праці П. С. Загорського і П. К. Стояна (с. 54). Дещо применшена цифра посівних площ весною 1921 р., у монографії В. Самофалова (с. 105).

Весняна посівна кампанія показала, що селянство, кероване Комуністичною партією, здатне при допомозі робітничого класу, Радянської держави відбудувати сільське господарство. Перші досягнення трудівників сільського господарства на шляхах непу були відзначені в рішеннях I Всеукраїнської наради КП(б)У (2—4 травня 1921 р.) [3, с. 110].

Успішному відродженню посівних площ перешкодили неврожай і голод. Особливо великих збитків зазнали південні та південно-східні райони республіки, де збір зернових становив у 1921 р. 10% довоєнного 1913 року.

В комплексі заходів партії та уряду в цей період одне з перших місць відводилося організації продовольчої та насіннєвої допомоги трудящому селянству. 29 червня 1921 р. уряд УРСР створив надзвичайний орган — Центральну Комісію допомоги голодуючим (ЦКДОПГОЛ). Одним з основних її завдань було забезпечення селянських господарств посівним матеріалом.

Враховуючи обстановку, що склалася у неврожайних районах, РНК УРСР виділила з державних фондів насіннєву позику для селян в розмірі 1,4 млн. пудів озимих культур [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 41]. Але ця позика в ряд районів надійшла з запізненням, коли посівний сезон уже закінчився. До того ж земля була настільки сухою, що не всі селяни наважувалися сіяти озимину. Значна кількість селянських господарств використала цю позику для харчування. В результаті вказаних причин у неврожайних районах спостерігалися значні недосіви (до 30% від звичайного розміру) [5, ф. 1, оп. 7, спр. 324, арк. 9, 62]. В південних губерніях республіки озимими культурами було засіяно лише 1200 тис. дес., а урожай потім дали тільки 855 тис. дес. [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 45]. Всього восени 1921 р. трудящі селяни України зайняли озимими 4,4 млн. дес. [5, ф. 1, оп. 6, спр. 938, арк. 44].

Таке становище викликало занепокоєння з боку керівних партійних органів і уряду республіки. Питання про становище сільського господарства обговорювалося на VI конференції КП(б)У (9—13 грудня 1921 р.) та VI Всеукраїнському з'їзді Рад [14—18 грудня 1921 р.]. Конференція по доповіді Д. З. Мануїльського ухвалила спеціальну резолюцію «Допомога неврожайним губерніям», де йшлося про насіннєву та продовольчу допомогу неврожайним губерніям і визначилися джерела створення фондів цієї допомоги [3, с. 163—168]. З'їзд Рад вирішив надіслати у неврожайні райони насіннєву позику в розмірі 2,5 млн. пуд. та збільшити продовольчу допомогу до 2 млн. пудів [28, с. 55—56]. Ще 2 млн. пудів посівного зерна виділялося РНК та УЕН для продажу населенню готівкою [3, с. 164]. Як на конференції, так і на з'їзді обговорювалося питання про організацію широкої позики у забезпечених господарств неіснуючим при

умові, що держава віднесе її в рахунок продовольчого податку 1922 року.

Чітка постановка завдань господарського будівництва в рішеннях керівних партійних органів допомогла державним установам та громадським організаціям зосередити увагу на основних проблемах боротьби за негативними наслідками засухи. Значне місце в їх діяльності відводилося забезпеченню трудящих селян посівним матеріалом.

У грудні 1921 р. в селах за ініціативою комнезамів розгорнулася робота по проведенню добровільної державної позики насінневого матеріалу для господарств сільської бідноти у заможної частини селянства. В першу чергу фондами створюваної позики користувалися члени КНС та сім'ї червоноармійців [5, ф. 1, оп. 6, спр. 992, арк. 3; ф. 1, оп. 7, спр. 115, арк. 5; 7, ф. 113, оп. 2, спр. 32; арк. 17].

В ряді місцевостей куркульські елементи саботували цей захід держави. Тоді сільські Ради і КНС зобов'язували глтиків виділити певну кількість зерна в рахунок позики. Всього, за нашими підрахунками, по лінії державної позики посівні комісії одержали і розподілили 533 209 пуд. зерна [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 13, 15—17].

Основну ж частину посівного матеріалу трудяще селянство республіки дістало від Радянської держави. Як уже вказувалося, фонд насінневої допомоги планувався в 4,5 млн. пудів. На початку 1922 р. з'ясувалося, що створити такий фонд неможливо, бо селянство не змогло повернути державні позики 1920 і весни 1921 років. Крім того, довелося збільшувати у непередбачених розмірах і продовольчу допомогу голодуючим. Через це планові накреслення по створенню посівного фонду зменшувалися до 3282 тис. пудів [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 10]. З великими труднощами органи Наркомзему і Наркомпроду створили насінневий фонд зернових культур, розміром 2 644 065 пудів [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 14]. Але цієї кількості не вистачало, щоб засіяти яровий клин. Враховуючи це, уряд дав розпорядження передати посівним комісіям зернові фонди комітетів незаможних селян [10, ф. Р-203, оп. 1, спр. 522, арк. 2]. До весни 1922 р. у фондах КНС залишилося 1 472 207 пуд. зерна. Все воно через посівні комісії було розподілено у неврожайних губерніях [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 17]. Таким чином, державна допомога посівним матеріалом, що надходила різними каналами, дорівнювала 4 651 481 пуд. зерна [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 17].

Надзвичайно важке становище примусило Радянський уряд звернутися до закордонних закупок. Але вороже настроєні уряди капіталістичних країн зволікали переговори так, що строки поставок виявились неприйнятними. За цих умов радянські торговельні організації змушені були погодитися на закупку піз-

ніх ярих зернових і бобових культур. Всього за кордоном (в США, Румунії і Чехословаччині) було закуплено 2 413 520 пуд. кукурудзи і 263 830 пуд. ячменю та бобових культур [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 27]. Одержані за кордоном культури було розподілено як позику серед посівкомів (для видачі селянам) і 505 тис. пудів йшло на продаж по ціні 60 тис. крб. за пуд [6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 35].

Всього державні органи УРСР заготовили і передали селянам весною 1922 р. у вигляді позики понад 7 млн. пуд. зернових та бобових культур, що давало можливість засіяти 3 068 088 дес. [16, с. 13, 54; 6, ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 30]. Ідучи далі по цьому шляху, УЕН 8 березня 1922 р. ухвалила передати губернським земельним відділам для розподілу серед трудівників села 350 тис. пудів насіння олійних культур [4, ф. 17, оп. 14, спр. 882, арк. 103]. Якщо врахувати і продовольчу допомогу, то голодуючі райони республіки восени 1921 — навесні 1922 р. одержали 16 млн. пуд. зерна і майже 9 млн. крб. золотом [6, ф. 1, сп. 2, спр. 2683, арк. 296].

Величезна допомога держави врятувала від голодної смерті сотні тисяч трудівників села, дала можливість утримати від розорення своє господарство і спираючись на цю допомогу відроджувати виробництво. Завдяки державній допомозі в 6 голодуючих губерніях республіки 43% бідняцьких господарств було забезпечено посівним зерном [19, с. 1].

Державна допомога трудящому селянству мала і величезні політичні наслідки. Хитання, властиві дрібному товаровиробникові в період воєнного комунізму, поступово зникали. Селяни-середняки на практичному досвіді переконувалися, що Радянська влада економічно підтримує їх виробництво, всіма наявними засобами забезпечує його існування й розвиток. Ці політичні переконання трудящого селянства ще більше зміцнювали його союз з робітничим класом.

Внаслідок занепаду сільського господарства, неврожаю, відсутності необхідних продовольчих запасів і коштів держава не могла охопити допомогою всі потребуючі господарства. Частина бідноти і середняків в тяжкий для них час змушена була звертатися за «допомогою» до куркулів, які приховували зерно та інші продукти. Природно, що тут умови диктував куркуль. Використовуючи гостру потребу селян в продуктах харчування та посівному зерні, куркулі прагнули економічно закабалити сільську бідноту, позбавити її хліба, а при сприятливих умовах і землі. Потай, ховаючись від органів влади і КНС, куркулі позичали неіснуючим зерно за відробітки, за половину чи 3/4 урожаю, який забирали на пні, або на умовах передачі в користування земельних ділянок. Особливо великого розмаху подібні куркульські операції набули в південних губерніях республіки. Враховуючи ці процеси і вважаючи їх дію недопустимою, дер-

жава диктатури пролетаріату 8 липня 1922 р. видала постанову «Про визнання недійсними кабальних угод на хліб». Відповідно до цієї постанови всі кабальні позики на зерно у куркулів було ліквідовано. Держава заборонила повертати хліб глителям, якщо вони вимагатимуть понад 50% розміру позики або передачі на пні частини вирощеного врожаю [15, ст. 491; 6, ф. 1, оп. 2, спр. 862, арк. 27]. ЦК КП(б)У в листі від 14 липня 1922 р. вказував, що партійні організації мусять провести широку роз'яснювальну роботу серед селян на основі постанови ВУЦВК про недопустимість угод кабального характеру, що уряд, визнаючи приватну ініціативу у відбудові народного господарства, і надалі послідовно захищатиме інтереси сільської бідноти [4, ф. 17, оп. 14, спр. 877, арк. 138].

І все ж втрати худоби у зимовий період, нестача посівного зерна привели до того, що не весь яровий клин вдалося засіяти. У ряді районів республіки обробіток ланів був неякісним і неповним. У степових губерніях України площі під зерновими дорівнювали 6085 тис. дес., що було менше на 3 млн. дес., ніж у 1921 р. [21, с. 4]. В зоні лісостепу селянські посіви зернових 1922 року становили 8300 тис. дес., тобто більше попереднього року на 326 тис. дес. [21, с. 4]. Тут селянство успішно освоювало колишню поміщицьку землю. Всього селянські господарства у 1922 р. зайняли зерновими 14 386 тис. дес. [4, ф. 17, оп. 31, спр. 85, арк. 10].

Недосіви зернових культур весною 1922 р. вимагали від партії і органів Радянської влади посилити допомогу трудящому селянству. Враховуючи досвід попередніх років та державні можливості, Радянський уряд прийняв рішення про створення на громадських засадах сталих посівних фондів на місцях. 22 березня 1922 р. ВУЦВК ухвалив створити волосні посівні фонди. Рекомендувалося виділити в кожній волості земельну ділянку площею не менше 25 дес., яку місцеве населення оброблятиме й доглядатиме, використовуючи поради агрономів. Посівне зерно для цих ділянок держава передавала безплатно. Весь врожай мав надходити до броньованого посівного фонду. Продовольчим податком ці площі не обкладалися [15, ст. 230].

Під керівництвом партійних організацій земельні відділи Радкомітети незаможних селян з весни 1922 р. розпочали роботу по створенню волосних посівних фондів. Рішення про обробіток землі на виділених ділянках приймали загальні збори селян. Вони ж визначали й ті господарства, які мали обробляти громадський лан [8, ф. Р-1371, оп. 1, спр. 15, арк. 1—4]. У першу чергу до цієї роботи залучалися куркульські господарства, забезпечені робочою худобою і реманентом [5, ф. 28, оп. 1, спр. 675, арк. 1, 2, 5; спр. 458, арк. 5; 8, ф. Р-1327, оп. 1, спр. 1, арк. 32]. Більша частина площ насінневих фондів відводилася під зернові культури. До осені 1922 р. майже у всіх волостях республі-

ки існували посівні фонди, створені на колишніх поміщицьких і куркульських землях¹.

Не припиняла держава і видачі позик трудящому селянству. Найбільше їх восени 1922 р. знову було направлено у південні губернії республіки, де селянство з великими труднощами додало наслідки засухи. Всього у вигляді позики селяни України восени 1922 р. одержали 4,7 млн. пуд. зерна, з яких понад 4 млн. пуд. становив посівний матеріал [12, 9/IX 1922 р.; 38, с. 232]. Надана державою допомога дала можливість трудящому селянству майже повністю засіяти озимий клін. У відповідь на піклування Комуністичної партії і уряду селяни у встановлені строки здійснювали оплату продовольчого податку, збільшували продаж зерна та інших продуктів державі.

Аграрна політика партії, невинно зростаюча державна допомога та діяльність партійних організацій Рад давали позитивні наслідки. У доповіді на VII Всеукраїнському з'їзді Рад М. В. Фрунзе вказував, що у 1922 р. в північних районах України посівні площі досягли довоєнного рівня [16, с. 14]. В цілому, як було відзначено на VII Всеукраїнській конференції КП(б)У (4—10 квітня 1923 р.), «продукція сільського господарства у 1922 р. значно перевищила продукцію попередніх років. Збільшено площу промислових культур, успішно пройшла озима сівба» [3, с. 216].

Задовільний урожай 1922 р. в лісостепових губерніях республіки та своєчасна оплата продовольчого податку відкрили більш широкі можливості для держави у наданні натуральної допомоги селянам. Весною 1923 р. Радянський уряд передав сільським трудівникам у вигляді позик понад 3,5 млн. пудів посівного зерна [42, с. 148]. Цього року трудяще селянство на території всієї республіки одержало добрий урожай. Невідповідність темпів відбудови важкої промисловості і сільського господарства, нестача оборотних засобів та зношеність промислового обладнання привели до кризи збуту. Різко упали ринкові ціни на хліб. Криза збуту стала гальмом у дальшому піднесенні продуктивних сил сільського господарства. За цих умов треба було вводити інтенсивні культури і збільшувати оборотні кошти сільського господарства, надаючи селянству фінансову допомогу.

Ініціатором створення сільськогосподарського кредиту виступила Комуністична партія. 7 вересня 1922 р. в газеті «Правда» було надруковано статтю «Про сільськогосподарський кре-

¹ Волосні посівні фонди існували до осені 1923 року. На цей час в умовах невинного зростання продуктивності індивідуальних селянських господарств вони втратили своє призначення. Постановою ВУЦВК від 12 вересня 1923 р. посівні ділянки, виділені з земель державного фонду, було ліквідовано, а їх землі передано в розпорядження сільських комітетів взаємодопомоги або з агрикультурною метою районним агрономічним дільницям [6, ф. 27, оп. 4, спр. 359, арк. 26].

дит», де йшлося про фінансову допомогу сільській бідноті і середнякам через систему Державного банку [11, 7/IX 1922 р.].

Необхідність організації такої допомоги пояснювалася і тим, що з переходом до непу куркуль почав претендувати на панування в економіці сільського господарства. Недостатня забезпеченість сільської бідноти і частини середняків робочою худою та реманентом привела до того, що стали відроджуватися різні форми експлуатації. На селі загострювалася класова боротьба. Подекуди куркулі почали виявляти політичну активність, намагаючись підкорити своєму впливові сільські Ради та громадські організації. Комуністична партія і Радянська держава повинні були допомогти трудящому селянству, захистити його від куркульської експлуатації. Вирішенню цих питань присвятив свою роботу XII з'їзд РКП(б) (17—25 квітня 1923 р.). Одним з конкретних заходів у цій справі мусив стати державний кредит. З'їзд зобов'язав господарські органи розширити всебічну допомогу селянам по лінії кооперації та організації державного і кооперативного кредиту, доступного дрібним і найдрібнішим господарствам, який зможе «вклинитися в економічні відносини селянина проти куркуля» [2, с. 699].

Однією з форм організованої фінансової допомоги селянству стали у відбудовний період товариства сільськогосподарського кредиту. З середини 1923 р. на Україні повсюдно розпочалося створення губернських товариств сільськогосподарського кредиту — Губсільбанків та низових кредитних установ. Їх об'єднував і фінансував «Укрсільбанк», котрий розпочав свої операції 27 листопада 1923 р. [24, 1924, № 3, 14].

У створенні кредитних фондів республіки для потреб сільського господарства, організації допомоги у швидкому відродженні його величезну роль відіграв Державний Банк СРСР. На 1 грудня 1924 р. загальні оборотні кошти «Укрсільбанку» та його місцевих відділів обчислювалися сумою 41 694 673 крб. З цієї суми 38% становили кошти, передані на Україну Державним Банком СРСР [24, 1924, № 3, с. 15]. Внаслідок фінансування союзного уряду збільшився розмір допомоги трудящому селянству республіки. Це було яскравим свідченням економічних переваг єдиної союзної держави. Спільні зусилля всіх республік, допомога та взаємодопомога прискорили процес відбудови сільського господарства країни.

Розподіл кредитних сум через мережу відповідних установ здійснювався за класовим принципом. Керуючись настановами В. І. Леніна, держава відокремлювала «селянина трудящого від селянина власника, — селянина працівника від селянина торговця, — селянина трудівника від селянина спекулянта» [1, т. 30, с. 92]. Так, у 1923/24 р. клієнтуру сільськогосподарського банку на 69,1% становили неземожники, 37,5% — середняки і 1,7% інші верстви [14, с. 19]. Всього до 1 травня 1925 р. кредитні товариства УРСР через сільбанки одержали і розподілили серед

селян 24 млн. крб. для закупок посівного зерна, що становило 28,6% від загальної суми кредитів на розвиток сільського господарства республіки [17, с. 40].

В 1924 р. деякі райони України знову зазнали стихійного лиха. Найбільше постраждали від засухи південні та південно-східні округи. Але тепер держава, використовуючи наявні запаси зерна, змогла надати селянам більшу допомогу, ніж у 1921 році. Вже з осені 1924 р. в засушливі райони своєчасно було направлено посівне зерно, щоб запобігти недосіву озимих культур. Восени 1924 р. трудящі селяни України одержали для проведення посівної кампанії 1275 тис. крб. грішми і 1638 тис. пуд. зерна поліпшеної якості [22, с. 244]. Держава на 2/3 забезпечила потреби селянських господарств у посівному матеріалі. Це означало, що сфера застосування куркульського капіталу була звужена, що куркулі не могли проводити позичкові операції кабального характеру, які вели до розорення і занепаду бідняцько-середняцьких господарств. Організована державою насіннева допомога була по суті економічним наступом на куркуля, формою класової боротьби, яка точилася на селі у відбудовний період.

У ході підготовки до весняної посівної кампанії 1925 р. держава ще більше розширила допомогу селянству як зерном, так і кредитами для закупок посівного матеріалу. Всього державна допомога під час весняної посівної кампанії 1925 р. становила 3,7 млн. пуд. зерна і 7,9 млн. крб. грішми [38, с. 232; 4, ф. 17, оп. 16, спр. 1533, арк. 42]. Крім того, районам, які постраждали від засухи у прикордонній смузі республіки (Одеська і Волинська губернії) уряд СРСР додатково відпустив ще 300 тис. пуд. посівного зерна. На Україну весною 1925 р. було направлено 125 тис. пуд. сортового насіння ячменя, вівса і трав, закупленого союзним урядом за кордоном [6, ф. 27, оп. 5, спр. 10, арк. 22].

Всього у відбудовний період (з весни 1921 р. по осінь 1925 р.) розмір натуральної допомоги селянству Радянської України від держави становив 32 229 тис. пудів посівного зерна [4, ф. 17, оп. 14, спр. 882, арк. 103; ф. 17, оп. 16, спр. 1533, арк. 42; 6, ф. 1, оп. 2, спр. 28, арк. 57; ф. 27, оп. 3, спр. 390, арк. 30, 41; 16, 13, 54; 22, 224; 12, 9/IX 1922 р.; 42, с. 148; 38, с. 228]. Допомога, яку держава у вигляді позик надавала в різні роки відбудовного періоду, була неодинаковою: більшою в роки, коли трудящі селяни розпочинали освоєння колишніх поміщицьких і куркульських земель та тоді, коли значних збитків економіці індивідуальних господарств завдавало стихійне лихо.

Державна натуральна і грошова допомога селянству в проведенні посівних кампаній рятувала десятки тисяч господарств від розорення і куркульської кабали, зберігала їх як господар-

ські одиниці¹. Відмічаючи значення державної підтримки селянам, бюро Харківського губкому КП(б)У 11 червня 1925 р. вказувало, що завдяки добре організованій «насінневій допомозі», дістали можливість «обсіяти маломіцні групи населення» [4, ф. 17, оп. 16, спр. 1573, арк. 141].

Державна допомога селянству ставала фактором, який впливав на психологію дрібнотоварного виробника. Вона переконувала селянина в необхідності об'єднати матеріальні, трудові ресурси та засоби виробництва в колективах.

Безумовно, державна допомога мала не тільки економічні, а й важливі політичні наслідки. Вона впливала на зміцнення союзу сільської бідноти й середняків з робітничим класом, ве-ла до ще більшого згуртування трудящих мас села навколо Комуністичної партії та Радянської влади. Завдяки величезній організаторсько-політичній роботі, здійсненій Комуністичною партією і державою, поєднаний з різнобічною допомогою в республіці 1921—1925 років, швидкими темпами відбувався процес відбудови сільськогосподарського виробництва в масштабах всієї країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 30, 528 с.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, К., 1954, 781 с.
3. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918—1956. К., 1958, 703 с.
4. Центральний партійний архів інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС.
5. Партійний архів інституту історії партії при ЦК КП України.
6. Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР.
7. Партархів Полтавського ОК КП України.
8. Донецький обласний державний архів.
9. Запорізький обласний державний архів.
10. Харківський обласний державний архів.
11. Газ. «Правда», 1922, 7 вересня.
12. Газ. «Коммунист», орган ЦК КП(б)У, 1922, 9 вересня.
13. Ж. «Известия ЦК КП(б)У», 1921, № 1, с. 26; 1921, № 9, с. 2—4.
14. Стенографический отчет VII пленума ЦК КП(б)У (21—23 октяб-ря 1925 г.). Харьков, 1925, 117 с.
15. Сборник узаконений УССР, 1922, 1110 с.
16. VII Всеукраинский съезд Советов. Стенографический отчет. Харьков, 1922, 192 с.
17. Стенографічний звіт VII губерніяльного з'їзду Рад Київщини 23—28 квіт-ня 1925 р. К., 1925, 568 с.

¹ Насінневі позики держави, видані трудящому селянству для господарств сільської бідноти, фактично були безповоротною допомогою. Рядом постанов ВУЦВК і РНК УРСР ліквідувалася заборгованість неспроможних госпо-дарств по державних позиках 1920—1924 років. За нашими підрахунками, загальна сума заборгованості селян державі, що ліквідувалася, становила понад 10 млн. пудів зерна [Див. В. Чубарь. Советская Украина. Харьков, 1925, стор. 45; А. В. Одиного. Борьба с наслідками недороду 1924 року. Харків, 1925, 11; 4, ф. 17, оп. 16, спр. 1500, арк. 131; 6; ф. 27, оп. 4, спр. 177, арк. 374; ф. 27, оп. 6, спр. 1859, арк. 9].

18. Протокол засідання с'їзду комнезаможних Мелітопольського уезду. Мелітополь, 1921, 26 с.
19. Сельское хозяйство Украины в 1921—22 году.— В зб. «Народное хозяйство Украины в 1921—22 году». Харьков, 1923, 125 с.
20. Материалы к докладу НКЗ на II сессии ВУЦИКа. Харьков, 1924, 38 с.
21. Состояние сельского хозяйства Украины в 1922/23 сельскохозяйственном году. Харьков, 1924, 134 с.
22. Итоги хозяйственного строительства УССР за 1923—24 год. Харьков, 1925, 256 с.
23. Ж. «Радянський селянин» — орган НКЗС, 1925, № 21, с. 14—16.
24. Ж. «Земельник» — орган землеустроїної секції профспілки «Робітземлі-су», 1924, № 3, с. 13—17.
25. Бакуменко П. І. До історії боротьби КП України за революційне перетворення аграрних відносин на Україні (1920—1925 рр.).— В зб. «Наукові праці кафедр суспільних наук вузів м. Києва», вип. 2. К., 1959, с. 31—46.
26. Бачинський П. П. Допомога радянської держави і робітничого класу селянству України у відбудові сільського господарства в 1921—1923 рр.—Зб. наукових праць аспірантів кафедр історії КПРС вузів УРСР, вип. III, К., 1956, с. 17—28.
27. Бачинский П. П. Борьба КП(б)У за восстановление сельского хозяйства (1921—1925 гг.). Автореф. канд. дисс. К., 1959, 22 с.
28. Буценко А. Десять Всеукраїнських з'їздів Рад. Харків, 1927, 115 с.
29. Ганжа І. Х. Перші колективні господарства на Україні. К., 1960, 152 с.
30. Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр. Харків, 1969, 154 с.
31. Журавльов М. На відбудові. К., 1959, 123 с.
32. Загорський П. Р., Стоян П. К. Нариси історії комітетів незаможних селян. К., 1960, 163 с.
33. Історія селянства Української РСР, т. II, К., 1967, 534 с.
34. Історія Української РСР, т. II, К., 1967, 899 с.
35. Нариси історії Комуністичної партії України. Видання третє, доповнене. К., 1971, 675 с.
36. Нариси розвитку народного господарства Української РСР. К., 1949, 579 с.
37. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1956, 555 с.
38. Розвиток народного господарства Української РСР, т. I, К., 1967, 459 с.
39. Самофалов В. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства (1921—1925 рр.). К., 1963, 378 с.
40. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР, т. I, К., 1967, 511 с.
41. Чмыга А. Ф. Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921—1925 гг.). М., 1959, 224 с.
42. Чубар В. Я. Вибрані статті і промови. К., 1972, 628 с.
43. Шульга З. П. Підготовка суцільної колективізації на Україні. К., 1960, 151 с.

В. М. КОЗАК

РАДЯНСЬКІ ГРОМАДЯНИ — УЧАСНИКИ НАРОДНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ В ЮГОСЛАВІЇ (1941 — 1945 рр.)

Бойова діяльність радянських патріотів в глибокому тилу ворога, їх участь в національно-визвольній боротьбі — важлива тема історичного дослідження. Актуальність цієї теми особливо посилюється зараз, коли радянський народ, усе прогресивне людство готується гідно відзначити 30-річчя великої Перемоги над фашизмом.